

Dér Terézia

ÉLŐLÉNYEK DOLOGI SZEREPKÖRBEŒ H O R A T I U S N Á L

Dolgozatunk célja, hogy megmutassuk Horatius költészetében azokat a példákat, amelyekben élőlényt jelentő főnevek, rabszolgák tulajdonnevei dologi szerepkörben, tehát élettelen tárgy, eszköz funkciójában jelennek meg. Mindenekelőtt néhány adattal szeretnénk érzékeltetni az anyaggyűjtés volumenét, a hasznosított adatok nagyságrendjét viszonyítva a nem értékelhető tételekhez. Kigyűjtöttünk és elemeztünk 251 -- formailag idevonható -- címszót. E szavak összesen 1093 alkalommal fordultak elő. Az anyaggyűjtés következő lépése az volt, hogy kigyűjtöttük az élőlényt jelentő főnevek és rabszolganevek valamennyi előforduló ablativusát, akár pusztán, akár praepositívóval állnak. 124 ilyen esetet találtunk /11,3%/. Ebből 71 példát tudunk hasznosítani, vagyis az említett ablativusok 57,2 %-át.

Az élőlényeket jelentő főnevek ablativusait a következő esetekben értékeltük:

- 1/ Élőlényt jelentő főnév, esetleg tulajdonnév ablativus instrumenti-ben, mint a cselekmény végrehajtásához szükséges eszköz funkciójában.
- 2/ Az előbbi típus kiemelésére -- a párhuzamba állítás kedvéért -- felhasználtuk az ablativus sociativus-ban szereplő élőlényneveket.
- 3/ A következő csoport az ablativus rei efficientis használata volt élőlények esetében ablativus auctoris helyett.
- 4/ Kontrollként felhasználtuk az előforduló ablativus auctoris-okat.
- 5/ Tartalmi érdekességük miatt értékeltünk 1--1 comitativust, illetve ablativus copiae-t.

Az alábbiakban az anyagot tartalmi témakörök szerint cso-

portositjuk annak hangsúlyozásával, hogy a témák nincsenek merev határokkal elválasztva, csupán az anyag egy bizonyos szempontú rendszerezését könnyítik meg. Az egyes horatiusi helyek elemzésénél megpróbáljuk a nyelvtani jelenségek magyarázatát összhangba hozni azzal a tartalommal, amelyet -- véleményünk szerint -- a költő ki akart fejezni, majd az így leszűrt megfigyelésekből általánosabb jellegű, az adott társadalom szemléletére rávilágító következtetéseket igyekszünk levonni.

I.

Az első nagy tartalmi témakört az áldozatbemutatás, valamely ünnep megülvése, az ajándékozás aktuusa képviseli. Itt találtuk a legtöbb felhasználható példát, főként abl. instr.-t: az ide vont anyag túlnyomórészt homogén, és szinte teljesen egyértelmű következtetések levonását teszi lehetővé.

Nunc et in umbrosis Fauno decet immolare lucis
seu poscat agna, sive malit haedo

/Carm. 1, 4, 12./

Itt az áldozathoz felhasznált élőlényeket a költő két állatnévvel /agna, haedus/ jelöli. Mind a kettő abl. instr.: az áldozati engesztelő szertartás eszközeit, mondhatni kellégeit fejezik ki. Az áldozati állat éppen azzal teljesíti "funkcióját", hogy megölik, azaz megfosztják élőlény-jellegétől, élettelen, tárgyi minőséggé degradálják. Ebből a körből több hasonló példát idézhetünk:

... places inlacrimabilem
Plutona tauris ...

/Carm. 2, 14, 7./

O fons Bandusiae ...

.....

cras donaberis haedo

/Carm. 3, 13, 3./

Quaeque vos bobus veneratur albis
clarus Anchisae Venerisque sanguis,
impetret

/Carm. saec. 49./

... dira detestatio
nulla expiatur victima

/Epod. 5, 90./

quandocumque deos vel porco vel bove placat

/Epist. 1, 16, 58./

A következő példák egy más aspektusból igazolják, hogy az áldozati állatok, amikor megölik őket, elvesztik élőlény-jelle-
güket, ugyanis bor, tej, tönköly, termés zsengéje társaságában
szerepelnek mint azokkal egyenértékű áldozati ajándékok:

Immunis aram si tetigit manus,
non sumptuosa blandior hostia
mollivit aversos Penatis
farre pio et saliente mica

/Carm. 3, 23, 18./

Itt a "non sumptuosa hostia" a "farre pio et saliente mica"
előrevetett értelmezője.

si ture placaris et horna
fruge Lares avidaque porca

/Carm. 3, 23, 4./

Tellurem porco, Silvanum lacte piabant

/Epist. 2, 1, 143./

... cras genium mero
curabis et porco bimenstri

/Carm. 3, 17, 15./

Az áldozatnak nemcsak az eszközeiről beszél Horatius, hanem azokról az élőlényekről, személyekről is, akikkel együtt végzi valaki /pl. a családfő/ a szertartást. Ezekben az esetekben természetesen abl. soc.-t találunk. Így a fentebb említett két idézet így egészül ki:

... cras genium mero
curabis et porco bimenstri
cum famulis operum solutis
/Carm. 3, 17, 15./

cum sociis operum et pueris et coniuge fida
Tellurem porco, Silvanum lacte piabant
/Epist. 2, 1, 143./

Ide vonható a következő is:

cum prole matronisque nostris
rite deos prius adprecati
/Carm. 4, 15, 27./

Ezek a példák azt igazolják, hogy a szertartás keretében az istenséget megtisztelő emberi kollektiva /familia/ tagjai -- családfő, hitves, gyermekek, szolgák -- ugyanakkor, amikor alárendeltként viszonyulnak az égi hatalmakhoz, társadalmi állásukra való tekintet nélkül mint mellérendelt felek állnak egymás mellett. /Természetesen csakis ebben a szituációban./

Rendkívül érdekesnek tartjuk az alábbi példát:

... di te, Damasippe, daaeque
verum ob consilium donent tonsore ...
/Sat. 2, 3, 17./

Damasippus sztoikus filozófiával foglalkozik. A költő arra kéri az égiet, hogy ajándékozzák meg őt egy borbéllal. Ugy gondoljuk, érdemes a mondatot először grammatikailag megvizsgálni. Az állítmány -- a donare ige -- kétféle szerkesztéssel

állhat:

a/ donare alicui aliquid

b/ donare aliquem aliqua re /abl. instr./.

Itt a második tipussal állunk szemben, a "tonsore" tehát abl. instr. Ebben a példában az ókori rabszolgatartó társadalom ama felfogása tükröződik, hogy a rabszolgában nem személyt, hanem tárgyat /"instrumentum vocale"/ látnak. A borbélyok -- főként akik a vagyonosabbak háztartásához tartoztak, rabszolgák voltak. A donare ige használata ilyen esetre céloz, hiszen itt "tulajdonba adni" értelemben szerepel. Ilyen vagy hasonló jelenséggel az alábbiakban találkozunk még.

II.

A következő témakörbe a lakomák leírását soroltuk. Itt elsősorban az étlapon szereplő állatneveket vizsgáltuk:

Vix tamen eripiam, posito pavone velis quin
hoc potius, quam gallina tergere palatum

/Sat. 2, 2, 23./

A "positus pavo" és a "gallina" eszközök, amelyekkel az éhséget csillapítják, ill. elfogyasztásukkal különböző mértékű élvezetet szereznek. Az is indokolja az abl. instr. használatát, hogy itt már nem az eleven állatról, hanem az izletesen elkészített és inycsiklandóan feltálatl enniivalóról van szó, akárcsak a következő példában:

Tostis marcentem squillis recreabis et Afra
potorem cochlea ...

/Sat. 2, 4, 59./

E csoportban szintén találunk példát az abl. soc.-ra:

cum servis urbana diaria rodere mavis

/Epist. 1, 14, 40./

Az abl. soc. indokolt, hiszen közel egyenlő állásúakról, rab-

szolgákról és Horatius villicusáról van szó. Tehát a tartalom, a mondanivaló meghatározza a kifejezési formát, beleértve a nyelvtani szerkesztést is.

A lakoma felszolgálóira is találunk beszédes példát:

cena ministratur pueris tribus ...

/Sat. 1, 6, 116./

A "cena ministratur" mellett abl. auct.-t várnánk, hiszen a tálalás még nem volt gépesítve. Tudjuk, hogy a "puer" szót nagyon gyakran "rabszolga" értelemben használták, s a szövegösszefüggésből világosan kitűnik, hogy itt is erről van szó. Mivel a rabszolga eszköz, dolog, elképzelhető, hogy Horatius itt abl. rei eff.-t használ abl. auct. helyett, tehát a megfogalmazásnak ismét társadalmi töltése van. Ugyanakkor -- költői szövegről lévén szó -- nem zárhatjuk ki a dat. auct. esetét sem. Teljes bizonyossággal a kérdés nem dönthető el, de eddigi okfejtésünkől is világos, hogy a magunk részéről az abl. mellett foglalunk állást. Nézetünket egy analóg -- és határozottan értékelhető -- példával tudjuk megtámogatni az alábbiakban, ahol jelen példánkra visszautalunk majd.

III.

A következő népes és szerteágazó témacsalád a munkavégzés és más tevékenységek során felhasznált élőlények köre.

paterna rura bobus exercet suis
solutus omni fenore

/Epod. 2, 3./

A saját tulajdont képező igavonó állat a szántáshoz felhasznált eleven munkaeszköz. Az ökröt tehát ugyanúgy tekinti a költő, mintha eke vagy egyéb szerszám lenne. Hasonló jelenség a következő:

hunc equis, illum superare pugnis
nobilem ...

Castorról és Polluxról, illetve a versenyekben felhasznált "sportszereikről" van szó. Itt ellenvethető egy olyan értelmezés, hogy az equis és pugnis abl. causae a nobilis mellett, ám -- véleményünk szerint -- az adott szövegösszefüggésben a superare infinitivus hordozza a kauzális--respektív mozzanatot, s a két ablativus a superare függvénye mint eszközhatározó.

Az alábbi bokorban ugyanabból a mesterségből vett munkafolyamatról értesülünk:

muricibus Tyriis iteratae vellera lanae
cui properabantur ...

/Epod. 12, 21./

... te bis Afro
murice tinctae

vestiunt lanae ...

/Carm. 2, 16, 36./

... vestris Gaetulo murice tinctas
sunt, qui non habeant ...

/Epist. 2, 2, 181./

Ezekben a példákban a "murex" már nem az élő biborcsiga, hanem a belőle kivont festékanyag, amelyet a kelme színezésére használnak.

Komplikáltabb szerkezet következik rabszolganévvel és a társadalom perifériáját képviselő élőlényvel:

arguta meretrice potes Davoque Chremeta
eludente senem comis garrire libellos
unus vivorum, Fundani ...

/Sat. 1, 10, 40./

Az "arguta meretrix" és Davus /itt egy rabszolga neve/ a drámaíró Fundanius írói eszközeit szimbolizálják mint hagyományos

és közismert színpadi figurák /vö. Terentius Andria és Phormio c. darabjaival/. Ez lehet az abl. instr. egyik magyarázata. A másik a szereplők társadalmi helyzete ismét: a rabszolga és a szajha egyaránt a társadalom megvetett elemei közé tartoznak. Végül a konstrukció felfogható abl. abs.-ként, ugyancsak instrumentális-jelleggel: ez esetben maga a cselekmény, Chremes kijátszása tekinthető az író eszközének.

festinat calidus mulis gerulisque redemptor

/Epist. 2, 2, 72./

A vállalkozó segítői, munkaeszközei mintegy az öszvérek és a teherhordó munkások, rabszolgák. A kapcsolatos kötőszó a teljes egyenrangúságot sugallja, tehát mindkettő abl. instr.-ben áll.

... funus et imperio parabat

contaminato cum grege turpium

morbo virosum ...

/Carm. 1, 37, 9./

Aki pusztulást hozhat a birodalomra: Cleopatra. Ezt méltó társaival, az undok eunuchokkal együtt tervezi, tehát abl. soc.-ról van szó.

... videas metato in agello

cum pecore et gnatis fortem mercede colonum

/Sat. 2, 2, 115./

A colonus segítőkivel együtt végzi a munkát földjén, azaz gyermekeivel és állataival. Mind a kettő abl. soc. Ez azt fejezi ki, hogy a két tényező -- a colonus és segítőtársai -- egyenrangúak, az abl. soc.-on belül pedig a kapcsolatos kötőszó azt, hogy a gyermekek és az állatok töltenek be azonos funkciót, akárcsak az építkezésben a megrendelő, a vállalkozó és ennek alkalmazottai:

... huc frequens

caementa demittit redemptor
cum famulis dominusque terrae

fastidiosus ...

/Carm. 3, 1, 36./

E témakörön belül is találunk élőlény-neveket abl. rei eff.-ben:

ferisque rursus occupabitur solum

/Epod. 16, 10./

A példa megértéséhez tudnunk kell, hogy ez az epodus a polgárháború pusztításairól szól, arról, hogy nemzedékek művét a testvérharc során maguk a rómaiak rombolják le, Itália lehanyatlak, földje elvadul, s vadállatok tanyája lesz. Az állatok alacsonyabbrendűségére utal az abl. rei eff. Persze itt is határesettel van dolgunk, mert a többszámából nem dönthető el egyértelműen az abl. és dat. alternatívája, hiszen a "feris" dat. auct.-nak is felfogható.

ut puerum saevo credas dictata magistro
reddere ...

/Epist. 1, 18, 13./

Itt többféleképpen értelmezhető szerkezettel állunk szemben:

- a/ Elképzelhető a "dictata" mellett mint abl. rei eff. az auct. helyett, ha a "magister" -- ahogy ez valószínű -- rabszolga.
- b/ Felfogható mint dat. auctoris.

Részünkről a második megoldás mellett törnénk lándzsát. Ez esetben ugyanis a Horatiusnál igen gyakran fellelhető ketős kötésű dativusra gondolhatunk: "dictata magistro" és "reddere magistro". Nem problematikus viszont következő példánk, amely egyszersmind eldöntheti a fentebb idézett "cena ministratur pueris tribus" szerkezet minősítését:

si curatus inaequali tonsore capillos
occurri, rides ...

/Epist. 1, 1, 94./

Itt egyértelműen eldönthető, hogy nem dat. auctoris-szal, hanem
abl. rei eff.-szel állunk szemben. A "tonsor": rabszolga.

... equove
lassus ab indomito ...

/Sat. 2, 2, 9./

Itt, noha állatról, betörendő vad lóról van szó, abl.
auct.-t találunk a mondatban. Horatius ezzel azt hangsúlyozza,
hogy a ló megfélemezésének fáradságos küzdelmében ló és lovasa
egyenrangú felek: lehetséges, hogy a szilaj paripa megfélemezé-
se eredménnyel járt, az viszont bizonyos, hogy a ló alaposan
kifárasztotta, megizasztotta lovasát. "Mégérdemli" tehát,
hogy teljesítményét abl. auct.-szal nyugtázzák.

IV.

Az alábbiakban a gyalogos, illetve szállítóeszköz igénybe-
vételével történő közlekedést vesszük szemügyre.

... nunc mihi curto
iré licet mulo vel si libet usque Tarentum

/Sat. 1, 6, 105./

Itt a felhasznált közlekedési eszköz az öszvér, s mint ilyen,
abl. instr.-ben áll.

... hac Quirinus
Martis equis Acheronta fugit

/Carm. 3, 3, 16./

et Appiam-mannis terit

/Epod. 4, 14./

Sisennas, Barros ut equis praecurreret albis
/Sat. 1, 7, 8./

Tempestivius in domum
Paulli purpureis ales oloribus
comissabere Maximi
/Carm. 4, 1, 10./

... et Paphon
iunctis visit oloribus
/Carm. 3, 28, 15./

serpente fugit alite
/Epod. 3, 14./

Látható, hogy a költői fantázia számos lehetőséget tárt fel a különböző állatok felhasználására a közlekedésben /öszvér, ló, hattyú, sárkány/.

Non huc Argoo contendit remige pinus
/Epod. 16, 57./

Ez a példa azért érdekes, mert a "remex" evezőslegénység értelemben szerepel. Az abl. instr. oka, hogy a haladás eszköze, hajtóereje az evezőslegénység. /A példa felfogható abl. qual.-ként is, de ez meglehetősen erőltetett./

quam rem cumque ferox navibus aut equis
miles te duce gesserit
/Carm. 1, 6, 5./

A tengerészek hajón szolgálnak, a lovaskatona lóháton nyargal a csatába. Az állat és a hajó egyaránt abl. instr., a jelen esetben nem a harc, hanem a közlekedés eszközei.

... mala ducis avi domum
/Carm. 1, 15, 5./

A részlet megértéséhez emlékeztetnünk kell arra, hogy Helené megszöktetéséről van szó. A "mala avis" az óment, a rossz előjelet jelenti, nem pedig a valóságos madarat. Semmiképp sem abl. instr.-ről, nem is soc.-ről, hanem a kíséreltség ablativusáról van szó, ami kihangsúlyozza az "avis" átvitt értelmű használatát.

De találunk néhány abl. soc.-t is:

iam pastor umbras cum grege languido
rivumque fessus quaerit ...

/Carm. 3, 29, 21./

A pásztor és nyája egyaránt ki van szolgáltatva a természetnek, a hőség mindkettőt egyformán elcsigázza.

cum scurris fator, cum Velabro omne macellum
mane domum veniant ...

/Sat. 2, 3, 229./

Ismét egyenrangú felekről van szó. Érdekes az abl. soc. a "macellum" mellett álló "Velabrum" esetében. Ez azzal indokolható, hogy mindkettő megszemélyesítve értendő.

... te, dulcis amice, reviset
cum Zephyris, si concedes, et hirundine prima

/Epist. 1, 7, 12./

A költeményt Horatius vidékről írta Maecenasnak. A "cum Zephyris" és "hirundine prima" valójában temporális értelemben használt abl. soc.

V.

Következzék a pihenés, szórakozás:

aut trudit acres hinc et hinc multa cane
apros in obstantis plagas

/Epod. 2, 31./

A farka a vadász által a vad üldözéséhez felhasznált eszköz.

seu visa est catulis cerva fidelibus

/Carm. 1, 1, 27./

A "visa est" mellett -- az előbbieik értelmében -- a "catulis fidelibus" lehetne abl. rei eff. De tökéletesen indokolt a dat. agentis-ként való értelmezés.

Az alábbi két esetben állatneveket találunk abl. soc.-ban:

... iuvencae ...

... nunc in udo

ludere cum vitulis salicto

praegestientis

/Carm. 2, 5, 8./

A "cum vitulis" esetében az abl. soc. teljesen helyénvaló a "társasjáték" miatt.

festus in pratis vacat otioso

cum bove pagus

/Carm. 3, 18, 12./

Ünnepen ember és állat egyaránt pihen, tehát az abl. soc.-t itt a mondat tartalma indokolja: a paraszt és az igavonó állat mind a munkában, mind a pihenésben egy ritmusra él.

VI.

Külön csoportosítottuk a kopulációra vonatkozó idézeteket:

adulteretur et columba miluo

/Epod. 16, 32./

A kánya itt a "házasságtörés", a "fajtalankodás" eszköze,

ezért abl. instr., akárcsak az alábbi esetekben:

serpentes avibus gementur, tigribus agni
/Epist. 2, 3, 13./

diversum confusa genus panthera camelo
/Epist. 2, 1, 195./

Rokon jelenséget tapasztalunk a "miscere" igével kapcsolatosan:

... at simul assis
miscueris elixa simulque conchylia turdis
/Sat. 2, 2, 74./

... huc et illuc
cursitant mixtae pueris puellae
/Carm. 4, 11, 10./

castis cum pueris ignara puella mariti
disceret unde preces
/Epist. 2, 1, 132./

A fiúk és lányok mind a "castitas"-ban, mind a himnuszéneklésben társak.

VII.

A fentebb ismertetett, többé-kevésbé elkülöníthető csoportokon kívül találunk olyan, többnyire egyedi példákat is, amelyek értékelését tárgyalásunk szempontjából lényegesnek tartottuk.

... siquis voltu terro ferus et pede nudo
exiguaeque togae simulet textore Catonem
/Epist. 1, 19, 13./

Cato utánzásának külsődleges eszközeit sorolja fel a költő: morgorva arc, mezitláb, szegényes toga. A latin szövegben a sorból a "textore" ugrik ki azzal, hogy élőlény -- valószínűleg rabszolga -- szerepel abl. instr.-ben.

Canidia brevibus implicata viperis
crinis et incomptum caput

/Epod. 5, 15./

A part. perf. /"implicata"/ mellett abl. auct.-t vagy rei eff.-t várnánk. A "brevibus viperis" azonban abl. instr. Ez ugyancsak az értelmezésből derül ki, hiszen a cselekvést nem a kigyók végzik, hanem Canidia használja a kigyókat eszközként /"hajdisz", "szalag" gyanánt/, tehát a participium nyilván mediális értelmű.

pectinibus patulis iactat se molle Tarentum

/Sat. 2, 4, 34./

Ebben az esetben nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a "iactat se" mellett "dicsekszik valamivel" értelmű abl. instr. áll-e, vagy mint érzelmet kifejező ige mellett abl. causae.

O, quamvis neque te munera nec preces

.....

nec vir Pieria paelice saucius
curvat

/Carm. 3, 10, 15./

Kétséges, hogy itt abl. rei eff., vagy causae értendő-e.

mancupiis locuples eget aeris Cappadocum rex

/Epist. 1, 6, 39./

Ez a példa grammatikai szempontból talán nem tartozik szorosan vett tárgyunkhoz, de mondanivalója, tartalma igen. A "mancupiis" abl. copiae szorosan kapcsolódik az "eget aeris"

gen. inopiaehez. A király vagyoni helyzetét tehát rabszolgái-
nak nagy száma és krónikus pénzhiánya együttesen határozza meg,
amiben szintén tükröződik, hogy a rabszolgát vagyontárgynak,
nem pedig embernek tekintették.

+
++   ++
+

Miután áttekintettük a példákat, néhány mondatban szeret-
nénk összegezni az értelmezésükből levonható tanulságokat.
Láttuk, hogy élőlények, főként állatok nevei gyakran fordulnak
elő abl. instr.-ben olyankor, amikor a cselekvés elvégzéséhez
/pl. áldozat bemutatása, ajándékozás, munkavégzés, szórakozás,
lakoma, utazás stb./ szükséges eszközöket reprezentálják saját
lényükkel. Ilyenkor az egyes példáknál részletesen kifejtett
különbéle okok következtében az élőlények elvesztik élő jelle-
güket, eldologiasodnak, élettelen tárgyként jelennek meg. Ez
indokolja az abl. instr. használatát. Ugyancsak láttuk, hogy
olyan foglalkozásmegjelölések is állhatnak abl. instr.-ben,
amely foglalkozásokat rabszolgák vagy lenézett elemek foly-
tattak. Ilyen volt a "tonsor", a "gerulus", a "meretrix", és
egy tulajdonnév /Davus/ is előfordult abl. instr.-ben. E pél-
dák értelmezésekor kitértünk a szövegösszefüggésből adódó o-
kokra, valamint rámutattunk arra, hogy ezekben az esetekben
az ókori -- római -- társadalom sajátos szemlélete is kifeje-
zésre jut, nevezetesen az, hogy a rabszolga nem ember, hanem
szerszám. Ugyancsak az élőlények eldologiasodására utal az abl.
rei eff. használata abl. auct. helyett. Erre is találtunk pél-
dákat mind állatnevek, mind rabszolgát jelölő foglalkozásnevek
esetében. Az abl. soc. és abl. auct. egyes előfordulásait fel-
használtuk egyrészt a példák kiemelésére, összevetésére, más-
részt annak igazolására, hogy a mondanivaló, a tartalom meg-
határozza a formát, jelen esetünkben a nyelvtani szerkezetek
alkalmazását is.